

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กรณีศึกษาบ้านท่าโป่ง ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ในครั้งนี้ มุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนคุณสมบัติและองค์ประกอบของความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอยู่ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม โดยผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดและทฤษฎี ดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
- 2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 2.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน
- 2.4 แนวคิดสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- 2.5 แนวคิดการจัดการองค์กรชาวบ้าน
- 2.6 แนวคิดผู้นำชุมชน
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 แนวคิดมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้น มนัส สุวรรณ (2539) ได้ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น แต่ก่อนนั้นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติยังมีมากเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนของประชากร ด้วยเหตุนี้เองที่เป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์หาวิธีการที่จะนำทรัพยากรธรรมชาติออกมาใช้ให้มากที่สุด แต่ในปัจจุบันการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว รวมทั้งความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มากขึ้น ทำให้เกิดการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากเกิดความไม่สมดุลระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับปริมาณการใช้ของมนุษย์ แต่ก็มีได้จะเป็นเช่นนั้นตลอดไป ในหลายพื้นที่ที่มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน นั่นก็หมายถึง ทั้งมนุษย์และสิ่งแวดล้อมมีส่วนร่วมในการสนับสนุนเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความสมดุลและมั่นคงในเชิงนิเวศวิทยามากขึ้น

วิจิตร นุญยะโทตระ (2538) ได้อธิบายถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ว่า ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นถูกกำหนดโดยมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งสิ่งแวดล้อมที่ วิจิตรกล่าวถึงนั้นไม่ได้จำกัดอยู่แค่ ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า แร่ธาตุเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงสิ่งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ได้แก่ เศรษฐกิจ การเมือง ค่านิยม ศาสนา และวัฒนธรรมด้วย เนื่องจากมนุษย์เป็นตัวที่ทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลง เพื่อผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าสิ่งอื่น เช่น การปล่อยของเสียจากโรงงานหรือการปล่อยไอเสียจากเครื่องยนต์ เป็นต้น โดยไม่สนใจเลยว่า สิ่งที่คุณเป็นผู้ปล่อยออกมาจะเกิดผลอย่างไรต่อสิ่งแวดล้อม

ในส่วนของ อู่แก้ว ประกอบไวทยกิจ บีเวอร์ (2531) ได้เสนอปัจจัยที่ทำให้เกิดความไม่สมดุลของสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันนั้น มีปัจจัยสำคัญๆ คือ

1. การเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้ต้องมีการใช้ทรัพยากร เพื่อการดำรงชีวิตเป็นไปได้อย่างมาก เพราะยิ่งจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมากเท่าใด อัตราการการบริโภคทรัพยากรก็จะเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้นการขาดการวางแผนในการที่จะอนุรักษ์หรือเก็บรักษาไว้เพื่อความต้องการในอนาคต จนในที่สุดก็เกิดการเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

2. การขยายตัวของเมืองและการขาดการวางแผนที่ดี เป็นอีกสาเหตุที่ทำให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมร่อยหรอและทรุดโทรมอย่างรวดเร็ว ซึ่งการขาดการวางแผนที่ดีนี้ ส่งผลให้การใช้ที่ดินที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ก่อให้เกิดการขาดแคลนสาธารณูปโภคและการบริการทั่วไป รวมถึงปัญหาจราจรเช่นกัน นอกเหนือจากการขาดการวางแผนที่ดี การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในช่วงที่ผ่านมา ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งเช่นกัน เพราะเมื่อทางด้านภาคอุตสาหกรรมมีการขยายตัวมากขึ้น อัตราการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อป้อนเข้าสู่ระบบการผลิตก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย จึงทำให้เกิดเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมต่างๆ

3. การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิตก็เป็นอีกปัจจัยที่ทำให้เกิดการลดลงและการเสื่อมสภาพของสิ่งแวดล้อมเร็วขึ้น ซึ่งตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ เช่น การพัดพาตะกอนไปทับถมที่บริเวณปากแม่น้ำ หรือการกัดเซาะพังทลายของดิน เป็นต้น ในส่วนที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วก็มี เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น แต่เมื่อมนุษย์มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย การเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การเสื่อมโทรมของทรัพยากรก็เสื่อมตามไปด้วย เช่น การใช้ปุ๋ย การใช้ยาฆ่าแมลง สารเคมีต่างๆ ซึ่งในที่สุดก็จะเกิดผลกระทบต่อมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสุขภาพ คุณภาพดินเสื่อมโทรมเร็ว อากาศเป็นพิษ และปัญหาสิ่งแวดล้อมอื่นๆ

ส่วน นิวัตติ เรื่องพานิช (2537) ได้เสนอความเห็นในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมไว้ว่า มนุษย์ได้พยายามปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่รอดของชีวิตเสมอมา ที่ใดที่มนุษย์เข้าไปถึงสภาพแวดล้อมของที่นั้นก็จะถูกเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีจำนวนมากขึ้น วัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองไปพร้อมๆ กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ แต่เดิมการเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกลับเป็นตัวเร่งให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรเร็วขึ้น สุดท้ายผู้ที่ต้องรับผลจากการกระทำของมนุษย์ก็คือสังคมของมนุษย์เอง นั่นคือ สภาวะน้ำเสีย อากาศเป็นพิษ ปัญหาของขยะ ดินเสื่อมคุณภาพ รวมทั้งปัญหาประชากรล้นโลกที่กำลังเป็นปัญหาในประเทศที่กำลังพัฒนา

พระธรรมปิฎก (2539) ได้อธิบายในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ได้เน้นไปทางวิทยาศาสตร์อย่างเดียว แต่ยังเป็นความสัมพันธ์กันทางสังคมด้วย โดยได้แบ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ว่ามีความสัมพันธ์แบบมิตรและความสัมพันธ์แบบศัตรูด้วย เมื่อมนุษย์ใช้ทรัพยากรจนเสื่อมโทรมแล้วผลสะท้อนก็จะกลับมาที่ตัวของมนุษย์เอง แล้วมนุษย์ก็อยู่ไม่ได้เช่นกัน ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ควรจะเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน

โดยสรุป แนวคิดมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้น หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แต่เดิมมีความสมดุลในตัวของมันเองอยู่แล้ว แต่เมื่อประชากรมนุษย์มีจำนวนมากขึ้น มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากขึ้น ทำให้เกิดมีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีเพื่อให้ทันตอบสนองต่อความต้องการที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนาเทคโนโลยีทางด้านอุตสาหกรรม ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้เพิ่มมากขึ้น จนมาถึงจุดที่ทรัพยากรธรรมชาติไม่สามารถที่จะรองรับต่อปริมาณการใช้ที่เพิ่มมากขึ้นได้ ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ แร่ธาตุต่างๆ เป็นต้น ต่างก็เกิดเสื่อมสภาพและลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งในที่สุดก็จะส่งผลกระทบต่อมนุษย์เอง เมื่ออากาศเป็นพิษ แหล่งน้ำเน่าเสียไม่สามารถนำมาใช้ได้ ดินเสื่อมคุณภาพเพาะปลูกได้คุณภาพไม่ดี คุณภาพชีวิตของมนุษย์ก็จะเสื่อมทรามลงไปในที่สุด หากเราหันกลับมาทำให้ความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมกลับมาดังเดิมได้ สังคมมนุษย์ก็จะเป็นสุขตลอดไป

2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

2.2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

เสนห์ จามริก (2538) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้นคือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างมีอิสระ ปราศจากการแทรกแซง การครอบงำ บังคับ ให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดแจงใช้ควบคุมระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ซึ่งเป็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ในขณะเดียวกัน ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2536) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐทำการส่งเสริมชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้กับประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิและองค์การอาสาสมัครต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้

2.2.2 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (อ้างแล้ว, 2536) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งมีขั้นตอนต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้า ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมกันคิดหาและสร้างรูปแบบ รวมถึงหาวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนเพื่อสร้างสิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมกันวางแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
4. ร่วมกันตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล
6. ร่วมลงทุนในกิจกรรมของชุมชน ตามขีดความสามารถของตนเอง และของหน่วยงาน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงานดำเนินโครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายตามที่ได้วางไว้

8. ร่วมกันควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมต่างๆ ที่ได้ทำไว้

นอกจากนั้น ไพรัตน์ เตชะรินทร์ ยังได้กล่าวถึงกระบวนการของรัฐในนโยบายการพัฒนา การศึกษาสาเหตุปัญหาของชุมชน คิดหารูปแบบวิธีการในการแก้ปัญหาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน การตัดสินใจแก้ปัญหา การร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงานโครงการ ติดตาม ประเมินผลในท้องถิ่น

ในส่วนของม.ร.ว.อคิน ระพีพัฒน์ (2527) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า ประชาชน จะต้องมีความเป็นตัวของตัวเองในการแสดงความคิดเห็นการมองปัญหาต่างๆ ของชุมชน อีกทั้งยังต้องมีการตัดสินใจด้วยตนเองที่มาจากประสบการณ์ความรู้ตลอดจนการวิเคราะห์ถึง สาเหตุวิกฤติของปัญหาชุมชนอันสืบเนื่องมาจากแผนของการพัฒนาที่สร้างมาจากภายนอกชุมชน มาเป็นเครื่องตัดสินใจในการดำเนินการ โดยสถาบันของชุมชนเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนในด้าน ของการแก้ไขปัญหา และในด้านพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากนั้น ม.ร.ว.อคิน ระพีพัฒน์ ยังได้กล่าวถึงขั้นตอนในการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ดังนี้

1. การค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาตลอดจนแนวทางแก้ไข เนื่องจากในการค้นหาปัญหาและการค้นหาสาเหตุของปัญหาเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญที่สุด ถ้าหากชาวบ้านไม่เข้าใจในปัญหาของตัวเองแล้ว การทำกิจกรรมต่างๆ ที่ตามมาก็จะไม่เกิดประโยชน์ขึ้นมา เพราะชาวบ้านจะไม่เข้าใจในประโยชน์ของกิจกรรมนั้นๆ และไม่ให้ความสำคัญ ในการเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนนั้นจะเป็นผู้ที่รู้และเข้าใจในปัญหาของตนเองได้ดี เพียงแต่ในการมองปัญหาของชุมชนในสายตาชาวบ้านนั้น มักจะขาดความชัดเจน อาจเข้าใจปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นคลาดเคลื่อนไป ดังนั้นเจ้าหน้าที่หรือพัฒนากรจึงมีหน้าที่ที่จะให้ชาวบ้านได้เห็นสภาพปัญหา และเข้าใจในปัญหาของตนเองได้อย่างชัดเจนและตรงประเด็น

2. การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนในการแก้ไขปัญหา ซึ่งในการวางแผนที่จะเข้าไปแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น เป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยความละเอียดในการดำเนินงานตามขั้นตอน หากเจ้าหน้าที่หรือพัฒนากรที่มีความต้องการเพียงผลงานของตนเองโดยให้งานผ่านไปแบบขอไปทีนั้น ก็จะใช้เวลาสั้นและในส่วนของการวางแผนก็จะวางด้วยตนเอง ในคราวต่อไปหากเกิดปัญหาขึ้นมาอีก ชาวบ้านก็จะไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้เอง ต้องรอความช่วยเหลือจากทางภาครัฐอยู่ตลอด แต่ถ้าหากพัฒนากรหรือเจ้าหน้าที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการวางแผนงานการดำเนินการต่างๆ ที่เป็นประโยชน์กับชุมชนแล้ว ยังเป็นการเปิดโอกาสให้

ชาวบ้านได้พัฒนาตนเองให้สามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองได้ ทำให้ไม่จำเป็นต้องรอแผนการหรือรอความช่วยเหลือจากภาครัฐที่จะมาทีหลัง

3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน ตามหลักการทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ชาวบ้านในชนบทส่วนใหญ่แล้วจะยากจน แต่ชาวบ้านมีทรัพยากรที่ชาวบ้านในชุมชนเองเป็นผู้ที่ส่วนร่วมในการเข้าไปจัดการได้ อย่างน้อยชาวบ้านก็มีแรงงานของตนเองที่จะสามารถเข้าไปร่วมได้ในหลายๆ แห่ง ชาวบ้านสามารถที่จะร่วมทำกิจกรรมได้ในหลายๆ ด้าน โดยทั่วไปแล้ว การที่ชาวบ้านได้มีโอกาสที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ แล้ว จะทำให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของ ซึ่งจะไม่เหมือนกับการที่ทางภาครัฐเข้าไปดำเนินกิจกรรมเอง เพราะชาวบ้านจะมองกิจกรรมต่างๆ เหล่านั้นว่าเป็นของทางการ ไม่ใช่ของตนเอง การดูแลและความเอาใจใส่ก็ทำไม่ได้เต็มที่ แต่ถ้าทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกที่เป็นเจ้าของแล้ว การดูแลเอาใจใส่ก็จะมีมากขึ้น ดังนั้นในการปฏิบัติงานในการพัฒนาชนบทนั้น จำเป็นที่จะต้องให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในความเป็นเจ้าของในสิ่งต่างๆ หรือกิจกรรมที่ชาวบ้านได้กระทำให้กับชุมชนของตนเอง จึงจะเกิดประโยชน์กับทุกฝ่ายมากที่สุด

4. การติดตามและการประเมินผล ในส่วนของการติดตามและประเมินผลในกิจกรรมหรือการปฏิบัติงานต่างๆ เป็นขั้นตอนที่นักพัฒนาต่างๆ มักที่จะเป็นผู้ปฏิบัติเองโดยมิให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนดังกล่าว โดยมักที่จะคิดว่าให้ชาวบ้านได้ประเมินแล้ว ชาวบ้านจะเกิดความรู้สึกไม่ดีหากเห็นผลการประเมินออกมาในแง่ที่ไม่ดี จะทำให้ชาวบ้านเกิดความไม่พอใจ และตนเองก็จะมีผลงาน แต่ในการดำเนินการประเมินผลโดยคนนอกนั้น ย่อมที่จะไม่ได้ประเมินตนเองว่ามีข้อผิดพลาดหรือขาดตกบกพร่องสิ่งใดบ้าง แต่ถ้าหากผู้ทำการติดตามและประเมินผลคำนึงถึงจุดหมายของการพัฒนา ประโยชน์ต่างๆ ที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลด้วย เนื่องจากการผสมผสานระหว่างคนภายนอกกับคนในชุมชนนำที่จะเกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์มากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากส่วนประกอบของคนที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมจะเป็นชาวบ้านจากชุมชนอื่นมาร่วมประเมินด้วยก็จะเกิดผลดีมากขึ้น เพราะ นอกจากจะเป็นการเผยแพร่กิจกรรมการพัฒนาให้ชุมชนอื่นได้รับทราบแล้ว หากเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชนตนเอง ชาวบ้านก็จะรับไปดำเนินการเองเป็นการทำความเข้าใจและมองคุณค่าของสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง

ในส่วนของ ดนัย วิณะคุปต์ และคณะ (2538) ได้อ้างถึงการศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนของ Verhagen ว่าเป็นรูปแบบของการตอบโต้และติดต่อนำมาซึ่งการแบ่งปันอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมต้องอาศัยช่องทางด้านการจัดองค์กรหรือสถาบันจึงจะได้ผล เพราะองค์กรหรือสถาบันเป็นหนทางหนึ่งที่ยำนวยให้การรวมกลุ่มประสบความสำเร็จ นอกจาก

นั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น จะต้องเกิดจากการร่วมมือร่วมใจกันของประชาชนในท้องถิ่นที่มีความเห็นพ้องต้องกันและได้เข้าร่วมในความรับผิดชอบ โดยต้องให้ประชาชนได้เป็นผู้คิดค้นปัญหาและพัฒนาความสามารถตนเองให้มากขึ้น รวมถึงการควบคุมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เพื่อการดำเนินการพัฒนาตามโครงการให้เป็นที่ไปในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กรเพื่อให้งานนั้นบรรลุวัตถุประสงค์

สรุปความหมายของ การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการตัดสินใจร่วมกันของประชาชนในพื้นที่ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งของชุมชนนั้นๆ โดยในกระบวนการของการตัดสินใจของชุมชนนั้น จะต้องได้รับความร่วมมือกันของคนในชุมชนในการค้นหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นยังจะต้องร่วมกันคิด และหาทางออกสำหรับปัญหา ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของสำนึกความถูกต้องและผลประโยชน์ของชุมชนส่วนร่วมเป็นหลัก เมื่อชุมชนมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาชุมชนแล้ว คนในชุมชนยังจะต้องมีบทบาทในการร่วมกันในการปฏิบัติตามข้อตกลงเหล่านั้นด้วย อีกทั้งเมื่อได้มีการปฏิบัติตามแนวทางที่ได้กำหนดแล้วนั้น จำเป็นที่คนในชุมชนจะต้องเข้ามาร่วมในการประเมินผลของการปฏิบัติด้วย เพื่อให้เกิดการพัฒนาของแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่อไป

2.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน

สภาการอภิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา (2533) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมชุมชนว่าเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความเชื่อว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม หมายความว่า การค้นคิดหรือการตัดสินใจใดๆก็ตาม เป็นผลมาจากการที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดขึ้นมาเอง เมื่อมีความคิดที่เหมือนกันหลายคนก็รวมกันเป็นชุมชน เป็นสังคม ซึ่งในแต่ละชุมชนหรือสังคมก็จะมีระบบคิด มีอุดมการณ์และมีการพัฒนาการของแต่ละชุมชนที่ไม่เหมือนกัน

บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้ให้ลักษณะของชุมชนทั่วไปว่า ชุมชนจะมีลักษณะที่มีการเคลื่อนไหว (dynamic) อยู่ตลอดเวลา มีการผลิตซ้ำ (reproduce) ทางด้านอุดมการณ์ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งไม่ได้มีเพียงในชุมชนดั้งเดิมเท่านั้น ชุมชนที่อยู่ใกล้กับวัฒนธรรมทุนนิยมหรือวัฒนธรรมเมืองไปก็ยังมีผลิตซ้ำทางด้านอุดมการณ์ที่มีลักษณะของการต่อต้านวัฒนธรรมใหม่ของระบบทุนนิยมด้วย นอกจากนั้นบุญเทียนยังชี้ให้เห็นถึงวัฒนธรรมชุมชนว่า เป็นกระบวนการตัดสินใจของชุมชนที่จะจัดความสัมพันธ์ของแต่ละชุมชนด้วยระบบคุณค่าที่ชุมชนทั้งหลายเห็นชอบด้วย ซึ่งก็จะมีการปรับตัวและมีการผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนั้นบุญเทียนยังกล่าวถึงการปลูกจิตสำนึกด้วยว่า เป็นการที่เห็นคุณค่าเอกลักษณ์ บางส่วนที่เป็นพลังในการต่อสู้กับอำนาจภายนอกที่พยายามครอบงำชุมชน นำคุณค่าและเอกลักษณ์ นั้นมาเสริมในการทำงานด้านการพัฒนา ซึ่งกระบวนการการปลูกจิตสำนึกจำเป็นที่จะต้องทำพร้อม กับชาวบ้าน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวบ้าน ต่อไป

ส่วนความเข้มแข็งของชุมชนตามความคิดของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2535) ได้ให้ความหมาย ไว้ว่า เป็นขีดความสามารถในการที่จะตอบสนองต่อความต้องการ และการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของ คนในชุมชน รวมถึงความสามารถของคนในชุมชนในการที่จะให้ความร่วมมือในการดำเนินงานกับ คนในชุมชน ขณะเดียวกันก็จะมี การดำเนินการแก้ไขปัญหาที่มาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่ง หมายเพื่อความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน องค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนมี ศักยภาพในการดำเนินงานใดๆ ได้นั้น ได้แก่ โครงสร้างทางประชากร และระบบครอบครัว เครือ ญาติ ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศวิทยา โครงสร้างทางอำนาจและระบบการปกครอง ระบบการ ผลิต อาชีพ รวมถึงปัจจัยการผลิตและระบบความเชื่อด้วย

นอกจากนั้น สุรวุฒิ ปัดโรสง (2542) ยังได้ให้ความหมายของความเข้มแข็งของชุมชนใน เชิงอุดมการณ์ไว้ดังนี้

- 1) มีสามารถพึ่งตนเองได้คือ สามารถที่จะทำอะไรได้ด้วยตัวเอง และนอกเหนือ จากนั้นยังสามารถที่จะปรับเปลี่ยน ไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย เป็นชุมชนที่ สามารถปรับตัวแก้ปัญหาได้อย่างต่อเนื่อง
- 2) เป็นชุมชนที่สามารถเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ และปรับตัวจนสามารถ แก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง
- 3) ชุมชนที่เข้มแข็งนั้นต้องสามารถพึ่งตนเองได้ อันเป็นลักษณะที่ชุมชนสามารถ ดำเนินหรือจัดการตนเองได้ ไม่ต้องรอหรืออาศัยคนจากภายนอกชุมชน ต้องสามารถคิด สามารถ วางแผนหรือกำหนดการดำเนินการหรือจัดการชีวิตของชุมชน โดยคนในชุมชนและเพื่อชุมชนได้ การจัดการตนเองนี้ได้เป็นศักยภาพของชุมชน ไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือจากที่อื่น ไม่ว่าจะจากรัฐ หรือเอกชนอื่นๆ ใด
- 4) เป็นชุมชนที่อยู่ได้แบบพออยู่พอกิน เป็นชุมชนที่มีระบบผลิตเป็นของตนเอง มีเทคโนโลยีเป็นของตนเอง และสามารถใช้อย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใน การผลิตของชุมชนได้ หากมีผลผลิตเหลือจากการบริโภคก็จะนำเอาไปขาย ต้องไม่เป็นหนี้และไม่มีการผ่อนคอกเบี้ย

5) มีวัฒนธรรมเป็นรากฐานของชุมชน หมายความว่า มีวัฒนธรรมเป็นทุนของชีวิตในชุมชน ที่มีการผลิตขึ้นมาเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์สำหรับการอยู่รอดและดำรงอยู่ของชุมชนอย่างมีคุณธรรม ซึ่งจะมีสถาบันทางสังคมเป็นผู้ผลิตซ้ำหรือดำเนินการตามหน้าที่คือ วัด โรงเรียนและครอบครัวหรือญาติในชุมชน

6) มีอำนาจที่จะปะทะกับคนอื่น หรือคนภายนอกชุมชน ไม่มีการเสียเปรียบนั้นคือความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับชุมชนอื่นหรือกับรัฐนั้นๆ นอกจากนั้นชุมชนยังต้องมีอำนาจในการต่อรองต่อต้านหรือคัดค้านอิทธิพล อำนาจนอกชุมชน เพื่อที่จะสามารถรักษาผลประโยชน์หรือวัตถุประสงค์ร่วมกันของชุมชนไว้

7) ชุมชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชนอย่างมีจิตสำนึกร่วมกัน ไม่มีการแบ่งแยก เป็นการมีส่วนร่วมโดยมีพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนอันเป็นรากแก้วที่ยังรากลึก หรือเป็นสายโลหิตที่หล่อเลี้ยงชุมชนที่ยืดโยงให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ และการมีส่วนร่วมนอกจากจะอาศัยความสัมพันธ์ที่อยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมการเป็นเครือญาติ อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบแล้ว ยังต้องอาศัยผู้นำที่เข้มแข็ง มีศีลธรรม (เป็นคนดี) และมีความสามารถพิเศษ มิฉะนั้นแล้วคนในชุมชนจะรู้สึกโดดเดี่ยว

8) มีทรัพยากรธรรมชาติและคน (ที่มีคุณภาพ) สามารถจัดการกับทรัพยากรได้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ นั่นคือมีอำนาจในการเข้าถึงและใช้ได้ นอกจากนั้นยังต้องมีกระบวนการจัดการอย่างมีทักษะ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ได้รับการถ่ายทอดสะสมกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ในเชิงภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสรี พงศ์พิศ (อ้างใน อุดมศักดิ์ วงศ์พันธุ์, 2541) ได้กล่าวถึงกระบวนการในการพัฒนาของชุมชนชนบทให้เกิดความเข้มแข็งว่า ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดมีพลังในการพัฒนาไปในทิศทางต่างๆ ได้นั้น จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบดังนี้

1) ประชาชน โดยประชาชนจะเป็นศูนย์กลางของงานพัฒนา เช่นเดียวกับนักวิจัย นักวิชาการ มิใช่เป็นเครื่องมือหรือผู้ถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว มิใช่คนนอกที่ยัดเยียดความคิดและแนวทางในการปฏิบัติเข้าไปให้ประชาชน

2) ศักยภาพ เป็นพลังภายในของประชาชน หากไม่ศรัทธาก็ไม่มีการค้นหา ได้แต่ข้อสรุปง่ายๆ ว่า “ประชาชนต้องโง่ จน เจ็บ” ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง คนในชนบทจะยืนหยัดอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ และสังคมมานับร้อยๆ ปีได้อย่างไร คนในชนบทเป็นครู หมอ ผู้นำทางพิธีกรรม นักปกครอง นักวิจัยและอีกหลายอย่าง เพียงแต่แตกต่างกันตามเนื้อหาหรือรูปแบบ

3) เครือข่าย คือการรวมกลุ่มของบุคคลในชนบท บุคคลระหว่างชุมชน กลุ่มของชุมชนแต่ละชุมชน ซึ่งแบ่งออกตามพื้นที่เขต ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาคและทั้งประเทศ ตามประเด็นของแต่ละกลุ่ม ได้แก่ พื้นที่ทำการเกษตรกรรม พื้นที่อนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติเหมืองฝาย การรักษาโดยใช้สมุนไพรพื้นบ้าน เป็นต้น นอกจากนั้นการสร้างเครือข่ายยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การระดมแลกเปลี่ยนปัจจัยพื้นฐานต่างๆ และการรวมพลังเพื่อต่อตรงกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

4) กระบวนการเรียนรู้ คือกระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต กระบวนการเรียนรู้เกิดจากท้องถิ่นช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ องค์ประกอบสำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามแบบแผนของผู้รู้ ช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ การอบรมสั่งสอนในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่จริง กระบวนการนี้ได้ถูกปรับตามสภาพการณ์สังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การคมนาคมและการติดต่อที่สะดวกยิ่งขึ้น ทำให้การไปมาหาสู่ การดูงาน การร่วมกันทำ การข้ามเขตแดนของชุมชน เป็นไปได้มากขึ้น เนื้อหาและวิธีการหลายอย่างในกระบวนการนี้ก็ปรับตามความต้องการและสภาพการณ์ที่เป็นจริงของชาวบ้านในท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่น เพื่อจุดมุ่งหมายของการพึ่งตนเอง และการพึ่งพากันอย่างมีศักดิ์ศรี

5) ตัวแบบ เป็นประสบการณ์ที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรมของบุคคลกลุ่มชน และเครือข่าย ได้ผ่านการหล่อหลอมขึ้นมาในระดับหนึ่ง เป็นแรงบันดาลใจให้ใคร่รู้ ได้ยินได้พบเห็น และสัมผัสให้เกิดการกระทำในลักษณะเดียวกันหรือคล้ายกัน จากตัวอย่างแบบย่อยของประเด็นย่อยจากบุคคล ชุมชน ซึ่งกลุ่มจะนำไปสู่ตัวแบบการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองในระดับภูมิภาคและประเทศ

6) องค์ความรู้ใหม่ เกิดจากกระบวนการวิภาษวิธีแห่งการปฏิบัติ และการไตร่ตรองประสบการณ์อันเป็นตัวแบบต่างๆ ประการหนึ่ง ประกอบกับการวิเคราะห์ภาพรวมในระดับใหญ่หรือมหภาค อีกประการหนึ่งเกิดจากการหล่อหลอมความคิดที่เริ่มจากข้างล่างไปสู่ข้างบน สร้างแนวคิดระดับมหภาคใหม่ อันเริ่มจากจุดภาคกลายเป็นพลังและรากฐานแห่งวิภาษวิธี

เอนก นากะบุตร (อ้างใน ชาติชาย มณีกาญจน์, 2538) ซึ่งได้ศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้นั้น ชุมชนจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของตนเอง และได้สรุปผลการศึกษาไว้ว่า ประชาชนนั้นจะมีบทบาทในการจัดการตนเองในเรื่องของการแก้ไขปัญหาการจัดการเรียนรู้ หากทางออกในเชิงค้ำประกัน โดยได้ประสบทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวมากมายทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และทัศนคติ กล่าวคือ

1. ในด้านความรู้พบว่า ในชุมชนชนบทเองมีการสะสมและถ่ายทอดความรู้ที่สามารถตอบปัญหา และการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ได้ในระดับหนึ่ง บางหมู่บ้านมีการผลิต การคิดค้นประยุกต์ความรู้ทางการเกษตรร่วมกับความรู้ที่ได้จากภายนอก มีการลองผิดลองถูกอยู่ตลอดเวลาในหมู่บ้าน ชาวบ้าน ปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้านในหมู่บ้าน

2. การเปลี่ยนทัศนคติชาวบ้านในหลายๆกรณี พบว่าสามารถเปลี่ยนทัศนคติของชาวบ้านได้ โดยจะต้องทำผ่านผู้นำที่มีบารมี ผู้ที่เป็นที่เคารพเชื่อถือศรัทธาของคนในชุมชนนั้นๆ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าอาวาส เป็นต้น

ดังนั้นการที่ชุมชนเกิดความเข้มแข็งขึ้นมาขึ้น ชุมชนจำเป็นที่จะต้องมีความรู้พื้นฐานในเรื่องของศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเองก่อน แล้วจึงค่อยพัฒนาศักยภาพเหล่านั้นให้เข้มแข็งมากขึ้น จนเกิดเป็นพลังในการต่อรองหรือพลังในการจัดการกับปัญหาของชุมชนตนเอง

พรพิไล เลิศวิชา (2538) ได้กล่าวถึง เงื่อนไขในการพัฒนาการพึ่งตนเองเพื่อให้เกิดเป็นความเข้มแข็ง 6 ประการ คือ

1. จะต้องมิจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และจะต้องทำจิตสำนึกนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยการกลับไปปรับฟื้นความทรงจำร่วมกันเกี่ยวกับความจำเป็นที่จะต้องร่วมกันทำงานกันเป็นกลุ่ม เป็นการกระตุ้นจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่เกิดขึ้น ซึ่งความสัมพันธ์กับความเป็นตัวของตัวเองของหมู่บ้านด้วย เพราะเท่ากับเป็นการแสดงออกถึงเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน ทำให้สามารถมิจิตสำนึกในการกำหนดชะตากรรมของตนเองได้

2. จะต้องมีการผลิตซ้ำจิตสำนึกนั้นให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ต้องมีการถ่ายทอดจิตสำนึกนี้ต่อไปยังคนรุ่นต่อไปในชุมชน

3. จะต้องเป็นมีการพัฒนาแบบกลุ่ม คือ จะต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมิจำนวนสมาชิกที่จะมาร่วมทำกิจกรรมมากพอ

4. จะต้องมีการรวมตัวในรูปแบบองค์กรอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งบางครั้งการรวมตัวกันของชาวบ้านแบบครั้งคราวหรือเป็นเพียงกลุ่มย่อยๆ ในหมู่บ้าน ยังไม่เพียงพอที่จะรวมเป็นพลังในการต่อรองกับภายนอกได้ หากชาวบ้านได้มีการรวมตัวกันในรูปแบบขององค์กร ซึ่งก็จะสามารถรวมกันเป็นสหสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดเป็นพลังในการต่อรองทั้งรัฐหรือพ่อค้า โดยที่แต่ละหน่วยย่อยก็จะต้องมีความเป็นตัวของตัวเอง หรือเอกลักษณ์และความเป็นอิสระ

5. ต้องมีการประสานกันทางวัฒนธรรมกับคนกลุ่มอื่นๆ ด้วย เช่น ชนชั้นกลางบางกลุ่ม และกลุ่มคนที่เสียเปรียบในเมือง อันจะทำให้การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนตนเองมีพลังมากยิ่งขึ้น

6. ชุมชนจะต้องมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยที่สำคัญในการเพิ่มพลังในการต่อรองกับภายนอก

โดยสรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เนื่องจากวัฒนธรรมชุมชนจะก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพในการพึ่งพาตนเอง เป็นความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์ในเครือญาติเป็นแรงผลักดันให้เกิดเป็นการรวมตัวกันของชุมชนได้อย่างรวดเร็ว เมื่อได้รับการประสานความคิดจากผู้นำชุมชน ทำให้ชุมชนมีพลังในการร่วมกันคิดหาสาเหตุและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เนื่องจากความเป็นเครือญาติเดียวกันหรืออยู่ในชุมชนเดียวกัน จะมีความผูกพันกัน พร้อมทั้งจะเข้าช่วยเหลือหากคนในชุมชนมีปัญหาได้รับความเดือดร้อน

2.4 แนวคิดสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

จันทนา สุทธิจารี (2539) ได้กล่าวเกี่ยวกับสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนว่า เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความสับสนกันมาก เพราะมีมุมมองที่ขัดแย้งกันในด้านสิทธิความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับประชาชน โดยที่ภาครัฐเองก็จะมโนนโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติออกมาอย่างเป็นระบบ โดยที่มีประชาชนเป็นผู้ที่ปฏิบัติตามนโยบายนั้นๆ แต่ในส่วน of ประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่นก็จะเห็นว่า ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนควรที่จะเป็นหน้าที่ของชุมชนที่จะเป็นผู้ดูแลรักษา ตลอดจนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนด้วย แต่ในปัจจุบันนี้ชุมชนหรือประชาชนในท้องถิ่นจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ได้เพียงในที่ดินของตนเองเท่านั้นแต่กลับไม่มีสิทธิในการร่วมดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นเลย ทั้งๆที่ในชุมชนจะมีประเพณี มีกฎระเบียบที่เกี่ยวกับการใช้และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ยึดถือปฏิบัติมาเป็นเวลานานแล้ว

เบญจพรรณ ชินวัตร (2538) ได้กล่าวถึงระบบกรรมสิทธิ์ที่ไม่เหมาะสมอันทำให้เกิดการหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติว่า ในสภาพเดิมนั้น ทรัพยากรป่าไม้และที่ดินในป่าในประเทศต่างๆหลายประเทศ เป็นทรัพยากรที่มีระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนดูแลอยู่ แต่เมื่อรัฐนั้นเข้ามาประกาศความเป็นเจ้าของเหนือทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ ทำให้ชุมชนสูญเสียอำนาจการควบคุม เพราะเมื่อรัฐเข้ามาเป็นเจ้าของ แต่รัฐยังไม่มีระบบการควบคุมติดตามอย่าง

ใกล้ชิด ปรากฏว่าทรัพยากรเหล่านั้น กลายสภาพเป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ไม่มีเจ้าของไปต่างๆ ที่มีชุมชนดูแลอยู่แล้ว หรือที่เรียกว่า Open access resources ทำให้ชาวบ้านในชุมชนจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมาเป็นการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในระยะสั้น แทนที่จะช่วยกันอนุรักษ์และบำรุงรักษาเพื่อประโยชน์ระยะยาว โดยระบบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมและมั่นคง มีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเหมาะสมดังกล่าวต้องขึ้นอยู่กับสภาพของทรัพยากรและผลกระทบ ซึ่งจะมีต่อประชาชนในชุมชนในระดับต่างๆ ด้วย

ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ (2536) ได้ให้ความหมายของสิทธิชุมชนว่า เป็นอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งในการรักษาป่าชุมชนจำนวนมากก็มีพื้นฐานสำคัญอยู่ที่ วิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิหน้าหมู่บ้านหรือสิทธิในทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่มีมาเป็นเวลานานและดำเนินมาอย่างต่อเนื่องในวัฒนธรรมของภาคเหนือ ในเรื่องสิทธิการใช้ เป็นเรื่องที่สุดที่ได้ใช้แรงงานปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ จะยังคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้น ครอบงำที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะหมดสิทธิเมื่อทรัพยากรนั้น ได้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติ เช่น ในระบบการทำไร่ของชาวกะเหรี่ยงในภาคเหนือที่จะมีการพักดินไว้เป็นระยะเวลาประมาณ 4-5 ปี เพื่อให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินได้กลับคืนมา อันจะเป็นผลดีต่อการเพาะปลูก ซึ่งผู้อื่นสามารถเข้าไปใช้พื้นที่ได้ หากเจ้าของเดิมไม่ย้อนกลับไปทำตามระยะเวลาที่กำหนดเอาไว้ ซึ่งในรูปแบบดังกล่าวชุมชนจะเป็นผู้ที่มีอำนาจในการจัดการการใช้ที่ดิน สิทธิตามธรรมชาติ นอกจากนี้ทัศนคติและรูปธรรมของวิถีคิดในเรื่องสิทธิชุมชนหรือสิทธิหน้าหมู่บ้าน ยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและความสัมพันธ์ที่อาจเกิดความขัดแย้ง เปลี่ยนแปลงและการผลิตซ้ำใหม่ได้

นอกจากนั้นรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ยังเอื้อให้ชุมชนในส่วนของกรณีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนในหลายๆมาตราด้วย ดังนี้

มาตรา 45 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการรวมกันเป็นสมาคม สหภาพ สหพันธ์ สหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร องค์การเอกชน หรือหมู่คณะอื่นๆ

มาตรา 46 บุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะ

ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะกระทำมิได้เว้นแต่จะ ได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์กรอิสระซึ่งประกอบไปด้วยผู้ทรงคุณวุฒิเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐเพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่งและวรรคสองย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา 58 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับทราบข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะในการครอบครองของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น เว้นแต่การเปิดเผยข้อมูลนั้นจะกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ความปลอดภัยของประชาชน หรือส่วนได้เสียอันพึงได้รับความคุ้มครองของบุคคลอื่น ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 59 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผล จากหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจหรือราชการส่วนท้องถิ่นก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียอื่นใดที่เกี่ยวกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้ ตามกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 76 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการดำเนินการทางการเมือง รวมทั้งการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ

มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน

จากรัฐธรรมนูญมาตราต่างๆที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่นั้นได้เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนหลายๆด้าน ทั้งในเรื่องของสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารสาธารณะที่เป็นข้อมูลของทางราชการในมาตรา 58 และ 59

ส่วนเรื่องการรวมกลุ่มเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้นรัฐธรรมนูญก็ได้ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้นในมาตรา 45 และ 46 นอกจากนั้นยังบ่งบอกถึงบทบาทของรัฐที่จะต้องให้การสนับสนุนชุมชน

สรุปในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ในปัจจุบันมีการยอมรับมากขึ้น จากเดิมที่ภาครัฐพยายามที่จะเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชน โดยอาศัยอำนาจทางกฎหมายที่ถูกตราขึ้นเพื่อให้การครอบครองทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้เป็นของรัฐโดยชอบธรรม เป็นหนทางที่รัฐจะเข้าไปดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากภาครัฐมีความคิดว่าการที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างยั่งยืนได้นั้น จะต้องให้รัฐเข้าไปจัดการ เพราะรัฐมีนโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบอยู่แล้ว ขณะเดียวกันทางด้านประชาชนในพื้นที่ก็มีความคิดว่า ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่อยู่ในชุมชนนั้น ก็ย่อมเป็นสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรนั้นๆ เพราะมีการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ มาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษแล้ว ซึ่งความคิดของชาวบ้านก็ได้รับการยอมรับจากทางราชการมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งเปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมากขึ้น ซึ่งถือได้ว่าทางภาครัฐเริ่มที่จะยอมรับในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้จัดการเอง

2.5 แนวคิดการจัดการองค์กรชาวบ้าน

2.5.1 ความหมายขององค์กรชาวบ้าน

องค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนนั้น เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนในรูปแบบที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน

ทวีเกียรติ ประเสริฐเจริญสุข (2530) ได้ให้ความหมายขององค์กรชาวบ้านไว้ว่า องค์กรชาวบ้านนั้นมีมาเป็นเวลานานแล้ว โดยเชื่อว่าองค์กรที่เล็กที่สุดก็คือ องค์กรครอบครัว แล้วจึงขยายออกไปเป็นระดับเครือญาติ ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และเป็นระดับประเทศในที่สุด

2.5.2 การจัดการองค์กรชาวบ้าน

บทบาทหลักขององค์กรชาวบ้านตามความคิดของทวีเกียรติ ประเสริฐเจริญสุข มีดังนี้

1. คัดแปลงธรรมชาติให้เอื้ออำนวยในการดำรงชีพ
2. พัฒนาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้ชีวิตสะดวกสบายยิ่งขึ้น
3. สร้างศูนย์รวมความคิดและจิตใจ
4. มีลักษณะความร่วมมือช่วยเหลือเป็นกลุ่ม โดยมีหลักการรวมกันในลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลเป็นสำคัญ

ส่วน ยุทธ ศักดิ์เกษม (2522) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ชุมชนเป็นกลุ่มสังคม ซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะที่เหมือนกัน กล่าวคือ สมาชิกของกลุ่มมีความสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อม มีกฎระเบียบ เพื่อให้ความสัมพันธ์ดำเนินไปได้ด้วยดี และสมาชิกต่างก็มีความรู้ดีกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม บุคคลในสังคมจะมีการกระทำต่อผู้อื่นในสังคมด้วย จิตสำนึกและคาดการณ์ต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้น เรียกว่า การกระทำระหว่างทางสังคม (Social action) และถ้าบุคคลในสังคมต่างฝ่ายมีการกระทำโต้ตอบปฏิสัมพันธ์ หรือการปะทะสังสรรค์ (Interaction) หากการกระทำมีการกระทำจนกลายเป็นแบบแผนที่เข้าใจกันระหว่างบุคคล ซึ่งจัดว่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม นอกจากนั้นยังได้แบ่งระบบความสัมพันธ์ได้ 3 ทาง คือ

1. การพิจารณาสังคมในแง่โครงสร้าง เป็นการมองว่าสังคมเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ ประกอบด้วยกลุ่มย่อยหลายๆกลุ่ม ซึ่งสมาชิกภายในกลุ่มย่อยนั้นต่างก็มีเป้าหมาย ระเบียบ แบบแผนที่ยึดถือกันภายในกลุ่ม มีการกำหนดสิทธิ หน้าที่ ตามตำแหน่งในสังคม
2. การพิจารณาสังคมในแง่ของสถาบัน ซึ่งเป็นการมองลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับกลุ่ม โดยมีกฎเกณฑ์ภายในกลุ่มเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งเรียกว่าปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม
3. การพิจารณาสังคมในแง่การจัดระเบียบ หมายถึง การมองว่าสังคมจะมีการจัดระเบียบแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกของกลุ่ม ตลอดจนการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทต่างๆให้สอดคล้องกัน เรียกว่าองค์กร

ขณะเดียวกันการศึกษาของ ลธนา โสমনะวัฒน์ (2541) ในเรื่องของการรวมกลุ่มและศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนชนบทในภาคเหนือ ได้เสนอถึงเงื่อนไขและกลไกในการรวมกลุ่มในชนบทว่า กลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของสมาชิกทุกเพศทุกวัย แยกเป็นกลุ่มย่อย และกลุ่มใหญ่อย่างถาวร และแยกเป็นกลุ่มเฉพาะกิจตามความจำเป็น ในการดำรงไว้ซึ่งความร่วมมือของชุมชน โดยกลุ่มต่างๆ ดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิม มีกลุ่มเป็นกลไกในการแก้ไขปัญหาและดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

ทำให้เกิดการสื่อสารเรียนรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ นอกจากนั้นการดำเนินงานภายในกลุ่มยังต้องขึ้นอยู่กับความไว้วางใจและความคุ้นเคยตามระบบความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่าย มีการช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา

ในเรื่องของการจัดองค์กรชาวบ้าน ที่เป็นรูปธรรมของชุมชนเป็นเพียงส่วนหนึ่ง ที่แสดงให้คนภายนอกได้รับทราบว่า ชุมชนนี้มีความสามารถในด้านใดหรือมีความเดือดร้อนในด้านใด ซึ่งในการจัดองค์กรชาวบ้านก็เพื่อที่จะชาวบ้านในชุมชนได้เกิดความรู้สึกสำนึกในการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ในการจัดองค์กรชาวบ้านส่วนใหญ่แล้ว จัดตั้งมาเพื่อแก้ไขความเดือดร้อนของคนในชุมชน โดยอาศัยพลังของคนในชุมชนที่จะเข้าร่วมในกลุ่มหรือองค์กร โดยในกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านนั้นก็มีความร่วมมือกันและให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่เกิดมาจากความสัมพันธ์ที่เป็นคนในชุมชนเดียวกัน เป็นความสัมพันธ์แบบใกล้ชิด อาจจะเป็นเครือญาติเดียวกัน เพื่อนบ้านกัน เป็นต้น และในกลุ่มองค์กรชาวบ้านจะมีระเบียบและการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน แม้ว่าบางครั้งหน้าที่ของแต่ละคนอาจจะครอบคลุมไปในหลายด้าน แต่ด้วยบทบาทของทุกคนจะทำให้กลุ่มสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้

2.6 แนวคิดผู้นำชุมชน

2.6.1 ความหมายของผู้นำชุมชน

รชนีกร เศรษฐ (อ้างใน กัญญา ณ เชียงใหม่, 2538) ได้ให้ความหมายและลักษณะของผู้นำไว้ดังนี้

1. ผู้นำ หมายถึง บุคคลผู้ได้รับการแต่งตั้งจากหน่วยงานของสังคม
2. ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีความสามารถสูง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ดี มีอิทธิพล จะโดยความดีที่ได้ปฏิบัติมาตั้งแต่อดีต บุคคลประเภทนี้มักมีคุณสมบัติในด้านของการวางแผนดำเนินงานได้เรียนร้อยเป็นอย่างดี
3. ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีคุณลักษณะของความเป็นผู้ชี้แนะแนวทางให้ผู้อื่นยอมรับ และคล้อยตามได้โดยธรรมชาติ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใด

2.6.2 ลักษณะของผู้นำ

ประเวศ วะสี (2540) ได้กล่าวถึงความเป็นผู้นำชุมชน ไว้ว่า การพัฒนาใดๆ ก็ตาม ควรจะมาจากความคิดริเริ่มของชาวบ้านที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร จะทำให้เกิดผู้นำกลุ่มขึ้นมาเองตามธรรมชาติ ซึ่งผู้นำดังกล่าวอาจจะเป็น พระภิกษุ กำนัน ครู หรืออาจจะเป็นใครก็ได้ในองค์กร

นอกจากนี้ยังมีการแบ่งลักษณะของการเกิดผู้นำ (อคิน ระพีพัฒน์, 2533) ดังนี้

1. ผู้นำที่เกิดจากงานพัฒนาชุมชน ผู้นำชุมชนประเภทนี้ทำให้ชาวบ้านเชื่อมั่นและเข้ามาร่วมทำกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งลักษณะของผู้นำประเภทดังกล่าวนี้ มักจะเน้นงานด้านการประชุม ประชาสัมพันธ์ การประสานงานกับชุมชนอื่นๆ นอกจากนั้นยังมีความสามารถในด้านการถ่ายทอดได้ดี คนในชุมชนเข้าใจได้ง่าย มีความโปร่งใส

2. ผู้นำที่เกิดจากการต่อสู้ เมื่อมีสถานการณ์ต่างๆ ที่ต้องเผชิญหน้ากับหน่วยงานของรัฐหรือกลุ่มผลประโยชน์ จะมีผู้นำที่เป็นคนหนุ่ม เพื่อที่จะเข้าไปต่อรองหรือเรียกร้องสิทธิ แต่จะไม่ค่อยมีคุณธรรม ผู้นำประเภทดังกล่าวจะหาประโยชน์ใส่ตัวเอง ทำให้ไม่ค่อยได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนในภาวะปกติ

นอกจากนั้นลักษณะของผู้นำในยุคปัจจุบันที่สังคมต้องการ ควรมีลักษณะดังนี้

1. ต้องมีความเฉลียวฉลาดในการตัดสินใจที่เกิดขึ้นและผ่านพ้นปัญหาเหล่านี้ได้อย่างดี
2. ต้องมีวุฒิภาวะทางสังคมสูงคือ สามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข สังคมก็ให้การยอมรับและยกย่องนับถือ
3. ต้องเป็นผู้ที่มุ่งหวังในความสำเร็จ มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง ไม่ทอดลอยในการทำงาน

ในเรื่องของแนวคิดผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในกลไกของการพัฒนาชุมชนหรือหมู่บ้านอย่างมาก เนื่องจากต้องเป็นบุคคลที่คอยประสานงานในเรื่องต่างๆ ระหว่างชาวบ้านกับทางราชการ หรือกับทางเอกชน ในการประสานกับชาวบ้านแล้ว มักที่จะประสานให้เข้ามาช่วยเหลือหรือเข้าร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนหรือหมู่บ้าน รวมทั้งการประสานกันในการเข้าร่วมประชุมในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชน สำหรับคุณสมบัติที่ดีของผู้นำคือ ต้องเป็นบุคคลที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความรู้ความสามารถในหลายๆ ด้าน เป็นผู้วิสัยทัศน์ในการมองปัญหาและวิธีการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างกว้างไกลและลึกซึ้ง ในการที่ผู้นำของชุมชนจะประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้นั้น จำเป็นที่จะต้องได้รับความเชื่อถือจากคนในชุมชน เพื่อที่จะให้เกิดความร่วมมือกันเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนในการขับเคลื่อนกลไกในการพัฒนาให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ด้วยดี

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สถิตินา กาญจนพันธุ์ (2540) ได้ศึกษาถึงการจัดการทรัพยากรชุมชนว่า ความร่วมมือระหว่างรัฐกับชาวบ้านเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการทรัพยากร เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนหันมาอนุรักษ์ป่า ซึ่งเท่าที่ผ่านมาชาวบ้านมีศักยภาพในการดูแลจัดการทรัพยากรของชุมชนอยู่ในระดับหนึ่งอยู่แล้ว และภาครัฐควรส่งเสริมศักยภาพที่มีอยู่นั้น โดยแนวทางที่ควรส่งเสริมก็คือ

1. ควรจะเน้นบทบาท ในการจัดการทรัพยากร และการตัดสินใจของชุมชนและองค์กรประชาชนให้มากขึ้นกว่าเดิม โดยรัฐต้องลดบทบาทในการเป็นผู้นำลง เพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนและองค์กรประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงาน และตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องปรับบทบาทใหม่ โดยต้องเป็นเพียงผู้ดูแลให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการและด้านกฎหมาย ให้แก่ประชาชนและองค์กรประชาชน นอกจากนี้กฎเกณฑ์และเงื่อนไขต่างๆของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำที่ที่จะมีความยืดหยุ่นในการปฏิบัติ เพื่อให้สอดคล้องกับความจำเป็นของประชาชนและสถานการณ์ภายในพื้นที่ ทั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนและองค์กรประชาชนได้พัฒนาตนเอง จนสามารถดำเนินการได้อย่างเข้มแข็งขึ้น

2. ควรจัดลำดับความสำคัญของกลุ่มเป้าหมาย ในการส่งเสริมงานดูแลรักษาทรัพยากร โดยชาวบ้านที่อยู่ในช่วงวัยแรงงาน เป็นส่วนที่ควรเข้าไปส่งเสริมให้มีการมีส่วนร่วมมากขึ้น เพราะมีเวลาอยู่ในชุมชนมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

3. นอกจากบทบาทของรัฐในด้านการร่วมมือกับชุมชนเพื่อดูแลทรัพยากร รัฐน่าจะมียุทธศาสตร์ในการส่งเสริมอาชีพให้แก่ประชาชน เพื่อให้ชาวบ้านได้รับผลประโยชน์ และน่าจะมีการสนับสนุนในสิ่งที่ชาวบ้านขาดแคลนด้วย เช่น การตั้งกองทุนหมุนเวียน เพื่อให้ชาวบ้านสามารถกู้ยืมมาดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมากขึ้นด้วย

ส่วน มงคล คำธนานินทร์และคณะ (2536) ได้ศึกษาในเรื่องของการบริหารการจัดการป่าชุมชนว่า มีรูปแบบในการจัดการทรัพยากร 3 รูปแบบ ตามเงื่อนไขแรงกดดันในแต่ละพื้นที่คือรูปแบบแรกคือ การบริหารจัดการเชิงวัฒนธรรม การจัดการในรูปแบบนี้ดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันในเชิงเครือญาติ และเป็นการบริหารจัดการกับบุคคลภายในชุมชนเดียวกันหรือชุมชนใกล้เคียงที่อยู่ร่วมกันมานานเป็นส่วนใหญ่การบริหารจัดการที่กระทำโดยกลุ่มผู้นำจึงได้รับการยอมรับและปฏิบัติตาม เพราะถือว่าเป็นวิถีชีวิตของชุมชนมาแต่ดั้งเดิม แต่เมื่อใดที่มีการ

ขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์กับคนภายนอกที่มาแย่งชิงทรัพยากร การจัดการรูปแบบนี้มักจะไม่ได้
 รับการยอมรับ ยกเว้นคนภายนอกที่เป็นชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น ส่วนรูปแบบที่สองคือ การบริหาร
 จัดการภายใต้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การบริหารจัดการในรูปแบบนี้ดำเนินการภายใต้ระบบการ
 แข่งขันทางเศรษฐกิจที่เข้ามาในชุมชนสูง และส่วนใหญ่มักจะเกิดขึ้นกับชุมชนใหม่ที่มีกลุ่มหลากหลาย
 หลายจากพื้นที่ต่างๆ เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกัน การบริหารจัดการมักกระทำโดยผู้แทนของกลุ่มเหล่านี้
 นั้นเข้ามาประสานประโยชน์ร่วมกัน ส่วนรูปแบบที่สามคือ การบริหารจัดการเชิงการเมือง เป็นรูป
 แบบการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นภายใต้แรงกดดันจากอำนาจรัฐในเรื่องของการจัดการทรัพยากร ทำ
 ให้ชาวบ้านต้องจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชน โดยอาจจะมืองค์กรเอกชน
 จากภายนอกเข้าไปช่วยเหลือ การจัดการมักดำเนินการในรูปแบบของขบวนการต่อสู้ทางการเมือง มีการ
 ขยายเครือข่ายขององค์กรในการต่อสู้ระหว่างชุมชนขึ้นมา เพื่อต่อสู้กับอำนาจรัฐหรืออิทธิพลจากนาย
 ทุนภายนอก

ในส่วนความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น พรพิไล เลิศวิชา
 (2538) ได้ศึกษาในเรื่องรูปแบบของการพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นการพัฒนาอีกรูปแบบหนึ่งที่เป็นอุดม
 การณ์ของชาวบ้าน เป็นการชี้ให้เห็นถึงศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ความเข้มแข็งเกิดขึ้น
 จากภายในหมู่บ้าน ที่คนในหมู่บ้านจะต้องมีความสามารถในการพึ่งตนเอง มีการพัฒนาการเรียนรู้
 ผู้นำชุมชน ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ มีประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหา และเป็นที่ยอมรับของคนใน
 ชุมชน อีกทั้งในชุมชนต้องมีความร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรของชุมชน ใน
 ความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชนจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยพลังของผู้นำชุมชนในการประสาน
 แรงใจของชาวบ้าน โดย ศักดิ์ชัย ศรีรัตนวุฒติ (2538) ได้ทำการศึกษาในเรื่องของการต่อต้าน
 โครงการสร้างโรงงานไฟฟ้าพลังความร้อนของผู้นำชุมชนจังหวัดลำพูน โดยในการร่วมกันต่อต้าน
 การสร้างโรงไฟฟ้าได้มีผู้นำชุมชนต่างๆ มาเป็นแกนนำและนำชาวบ้านมาร่วมในการต่อต้าน ซึ่งทาง
 ชาวบ้านได้ชี้แจงเหตุผลที่ทำการต่อต้านคือ การสร้างโรงไฟฟ้าพลังความร้อนจะทำให้เกิดเป็น
 ปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้น จะส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนใกล้เคียงโรงไฟฟ้า และอาจเกิดผลกระทบต่อ
 รุ่นลูกหลานในอนาคตได้ ส่วนปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการต่อต้านคือ การที่ชุมชนไม่ได้รับผล
 ประโยชน์จากการสร้างโรงไฟฟ้าพลังความร้อน เนื่องจากผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จริงๆแล้วคือ คน
 ในจังหวัดเชียงใหม่ เพราะพลังไฟฟ้าที่โรงงานผลิตได้นั้น จะส่งไปเสริมกำลังไฟ เพื่อช่วยให้เพียง
 พอต่อการใช้ไฟฟ้าของคนจังหวัดเชียงใหม่

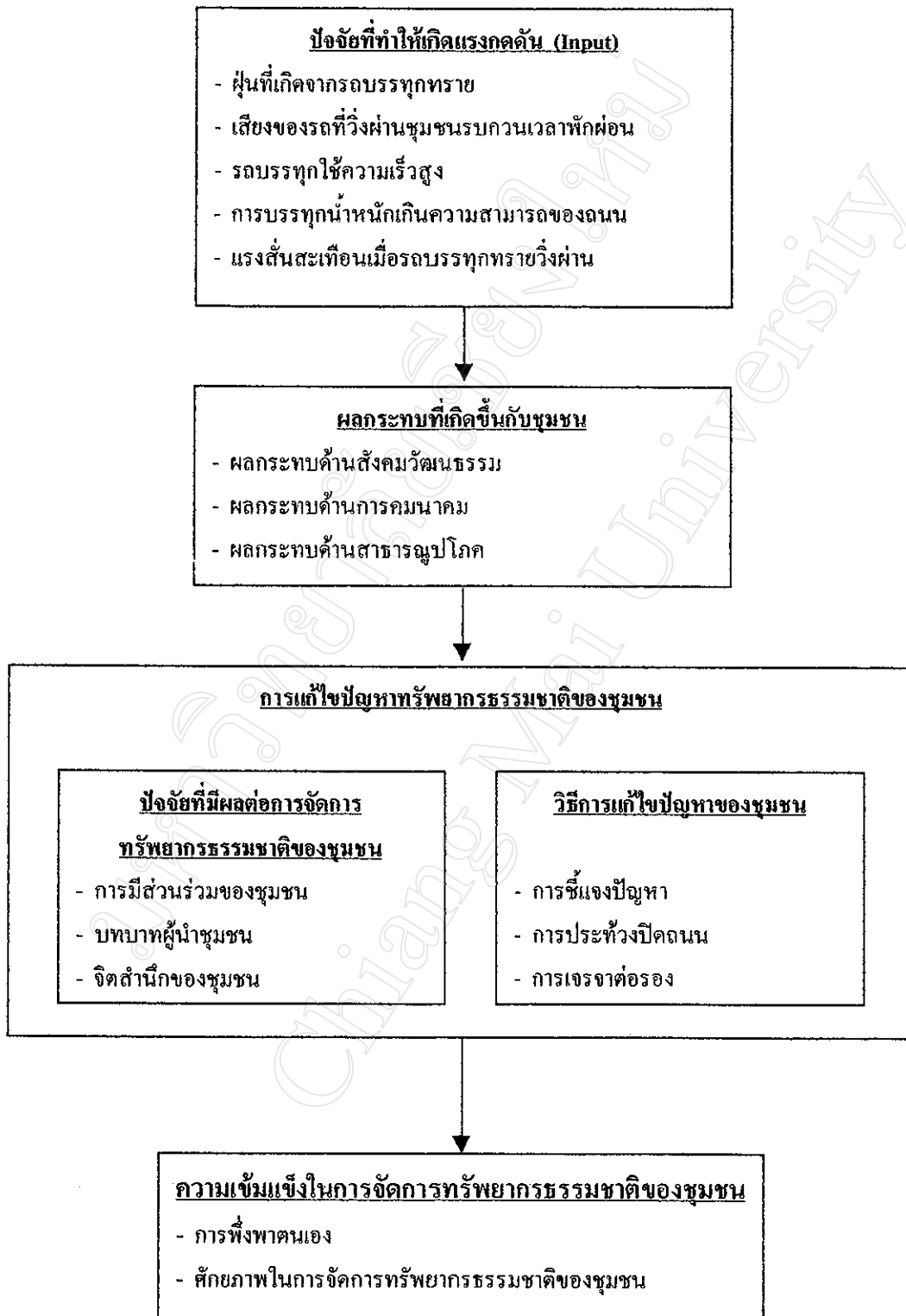
อนุชาติ พวงสำลี (2540) ได้ศึกษาถึงจิตสำนึกสาธารณะ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีความหมายมากในเรื่องขององค์ประกอบของความเข้มแข็งของชุมชน เพราะการคิดว่าชุมชนต้องพึ่งพิงอาศัยรัฐในการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่างๆ ตลอดเวลา ทำให้เกิดการบั่นทอนศักยภาพความสามารถ และมองข้ามพลังของชุมชนตนเองที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของตนเองและชุมชน ถ้าหากคนในชุมชนได้สำนึกในพลังของตนเองว่าสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาภายในชุมชนของตนเองได้ จะเกิดเป็นพลังผลักดันให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถต่อกรกับพลังต่างๆ จากภายนอกได้

ในการศึกษาของ ตำแพน จอมเมือง (2540) ในเรื่องของบทบาทของธุรกิจชุมชนที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน พบว่า ปัจจัยที่สำคัญในการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการจัดการป่าชุมชน นั่นคือ เศรษฐกิจของชุมชน เมื่อเศรษฐกิจของชุมชนมีความมั่นคงก็จะส่งผลให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีธุรกิจของชุมชนเป็นปัจจัยที่พัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งในการทำธุรกิจของชุมชนนั้น เกิดจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น เข้ามาร่วมในการกำหนดทิศทาง และปฏิบัติหน้าที่ที่แตกต่างกัน แต่จะต้องมีความสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน โดยอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง มีความเหมาะสมต่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญา สภาพเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศของชุมชน

ขณะเดียวกัน มลวิภา ศิริโหราชัย (2542) ที่ศึกษาในเรื่อง กระบวนการรวมพลังของชุมชนท้องถิ่น เพื่อคัดค้านการกำจัดมูลฝอยแบบฝังกลบในชุมชน : กรณีศึกษาบ้านเกษตรใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ชุมชนรวมพลังเคลื่อนไหวคือ มีการนำมูลฝอยมาทิ้งในบ่อดินโดยไม่แจ้งชุมชน และการไม่ปฏิบัติตามสัญญาเงื่อนไข ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ที่มีผลต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน แต่การแก้ไขปัญหาของเทศบาลนครเชียงใหม่ไม่สามารถแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านได้ ทำให้เกิดเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวรวมพลังของชุมชนอย่างรวดเร็ว และองค์ประกอบของการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนเกษตรใหม่ ได้แก่ การกระทำร่วมกัน มีการประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความเชื่อมั่นในความเข้มแข็ง มีความพร้อมเพรียงในการจัดการ มีอุดมการณ์ที่ยึดมั่น และการพึ่งพาตนเอง อันจะทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน นอกจากนั้นเงื่อนไขที่ส่งเสริมให้เกิดการรวมพลังเคลื่อนไหวของชุมชนคือ ประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการเคลื่อนไหว และความเดือดร้อนของชุมชน

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น สามารถสรุปสาระสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในเรื่อง ความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในครั้งนี้คือ ชุมชนที่มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนของตนเองได้นั้น เกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชนบนพื้นฐานของจิตสำนึกความเป็นชุมชนเดียวกัน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้ร่วมก่อให้เกิดจิตสำนึกดังกล่าวเด่นชัดมากขึ้น และในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ชาวบ้านก็มีการเรียนรู้จากสถานการณ์ต่างๆ ภายนอก มีการประชุมร่วมกันในการวางแผน ร่วมมือในการทำกิจกรรมที่เป็นทางออกของชุมชน ตลอดจนการปลูกจิตสำนึกการรักษาทรัพยากรของตนเองให้กับลูกหลาน

2.8 กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภูมิที่ 2.1 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษา